

ALEXA KÁROLY

Magyar táj tót ecsettel

ZÁVADA PÁL: JADVIGA PÁRNÁJA

Mire is *szolgálhat* vajon ez a párna, isten tudja, milyen Jadviganak a párnája, kérdezhetette a gyanútlanul nyájas olvasó – aki persze csak a szerzők álmaiban és az irodalomszociológiai leltárakban létezik, mert az olvasó (vásárlóként) tele van előítéletekkel, hallomásokkal meg sok minden egyébbel –, toporog a nyájas olvasó, még tavaly, a nyár eleji hetekben, megütközvén ezen a címen egy testes könyv borítóján... Párnán, kell-e ide sok szó, lehet aludni, a fejünk alá simítva vagy a nyak alá gyűrve, a párna ott lehet az ablakpárkányon, szikkadt nyugdíjaskönyvek alatt, gyógyászati segédeszköz az utcai forgalom szemmel tartásakor, amiként az (talán) lennaggal töltve némely belső bajok, (talán) epegőrcs kúrálására, „nem kellett párna a feneké alá” – olvashattuk kamaszkorunkban felpiruló füllel az alig érthető híradást Hemingwaynél, aztán később még arról is értesülhettünk bizonyos filmekből és elbeszélések alapján, hogy működhetik ez az ágybeli tárgy szerény vágyteljesítő segédletként is, no meg a löfegyveres magánegzekúcióknál a lövés hangját, illetve a torkolattűz nyomait csillapítandó, amiként párnaféle alkalmatosságra segítették le valaha a trikós trógerek a söröshordókat a nyári verőben a kies korcsmaudvarok bejáratánál, s mint emlékezetes, irodalmunk legszebb lelkű gyilkosa, a híresen „artemiszi” nőalak, Kárász Nelli is ehhez a hagyományos stafírungtételhez folyamodik a hitvesi ágyban minduntalan hevülő férje végleges lecsendesítésére.

Bár ezeknek a „párnaértelmezési tartományoknak” egyike sem idegen Závada Pál regényvilágától, illik tisztességgel válaszolni a föltett kérdésre: ez a párna egy elő-előbukkanó *tárgy* ebben a regényben, ám ezen túl egy nagyon bensőséges *jelkép* is – a címmé emelt birtokos szerkezetnek megfelelően. Ez a tárgy – tulajdon, és csakis a tulajdonostól függ az, hogy használatát megosztja-e férjével az éjszakai együttlét során. Az „odaengedés” beengedést is jelent (be a testbe és be a lélekbe) és vállalást – a „tulajdon” megosztása szeretetteljes tudomásulvétel és elfogadás. Az „egy asztal – egy ágy” vőfélyes közhelyénél mélyebb értelmű és érvényű *kommuniót*. Ugyanakkor ez a „párna” *szolgálója* is familiáris generációknak, tehát *kiszolgáltattottja* térnek és időnek. Egy anya hímezi, egy asszony használja, hangtalan és szolgálatkész tanú egy férfi haldoklásakor, elkoszmósodó tárgy egy végzetesen elpiszkosodott korban és lakásbelsőben.

S ha már (korántsem véletlenül és nem is utolszor) szóba került az *Iszony*: egyszer azt mondta egy középkorú hölgy, hogy: „Nem tudtam letenni, bár vérvörösen olvastam a szégyentől: honnan tudja ez a férfi mindezt rólam?” Biztosak lehetünk abban, hogy Závada Pál regénye is kiválthatja ezt az igencsak „privát” olvasói élményt (s ez *manapság* korántsem mellőzhető „befogadási mozzanat” egy regénynél), ám ahogy Németh László műve sem csak „szerelmes regény”, egy bizonyos tekintetben és szempontból frusztrált nő magántörténete, hanem sorskatalógus és történeti szociográfia is, mitikus utalásrendszerek hálója, (német szakszóval) Stoffe-gyűjtemény, leleményes epikai forma és így tovább – úgy ez a könyv is egy nagyon *tudatos*, felettébb *érzékeny*, a lélektan és história iránt egyaránt *elkötelezett* író szilárd szakmai morálról is tanúságot tévő munkája. Az – gondolom – nem rajta múlt, hogy művének megjelenése irodalmi-társasági eseménnyé is vált, fölhabosított divatjelenséggé: egy „dolog”, amiről „mindenki beszél”. Remélhetőleg még ez sem fog ártani a könyvnek és szerzőjének.

Azért nem indokolatlan utalni ezekre a „mellékkörülményekre”, mert a „befogadó” szövegek immár a regénnyel összeszövődött hagyományrendszert képeznek, talmisságaikkal, heurisztikus harsányságaikkal, lobbizó bennfentességükkel és okos értelmező mondataikkal egyaránt. Lehet ezt szemlélni fanyalogva, mintha egy véges létszámú irodalmi klub a maga belügyét közügyként erőszakolná rá a gyanútlan, de magát oly szívesen „jólétesültnek” képzelő olvasóra – ebben az

esetben azonban a *kelletlenség helyett* indokoltabb a *megértés*: egy valóban jelentős irodalmi teljesítmény látszik kielégíteni azt a várankozást, amelyet a legiszaposabb lelkű posztmodern műbíráló sem tagadhat le magányos, őszinte pillanataiban: jó lenne már egy ízig-vérig normális regény, lehetne kicsit hosszú, kicsit lassúdad, legyenek benne emberek, kinyilvánított érzelmeikkel, szép és televényes viszonyaikkal, legyen a háttérben (az se baj, ha olykor-olykor „be is gyűrűzik”) a történelem, legyenek tárgyak és tájak, berendezett szobák és utazások, értesüljünk a korabeli gabonafölvásárlási árakról, s arról, hogy mit ropogtatnak a férfiak ott és akkor a törkölypálinka mellé (ha ugyan kifőzik egyáltalán arrafelé a homokkal gondosan ledöngölt s úgy erjesztett szüreti fűrt-, mag- és héjmaradékot), legyen mértékkel valaminő egzotikum is, és ó, minél kevésbé legyen jelen a szerző a maga „grammatizáló” nyavalygásaival mint „konstituáló tényező”... Mindenesetre a Závada-regényt követő kritikai visszhang arra vall, hogy a bírálók élvezettel-élvezkedve mozgósították műveltségüket és stíláriis készleteiket, méltók kívántak lenni a regényhez (midőn bekebelezik, hogy kisajátíthassák), amely – jó ezt még egyszer leírni – *sodró* olvasmány, *élményteli* emlékeztető egy kor és táj „valóságáról”. És fokozott elmélyedést kívánó, a regényes elbeszélés magyar és európai történetére, valamint fő karaktervonalásaira is kitekintést igénylő bírálati lehetőség.

Závada Pál, akinek eddig két kötete keltett rokonszenvező bizalmat olvasói-kritikusai körében – egy szociográfiának, illetve egy szövegfűzérnek mondható gyűjtemény (*Kulákprés*, 1986; *Mielőtt elsötétül*, 1996) –, legújabb könyvének két meghatározó, már az első lapokon megnyilvánuló tulajdonsága az, hogy Magyarországon, de *zömmel nem magyar társadalmi és nyelvi közegben* játszódik, és az, hogy az egyik legerőteljesebb alanyiségű elbeszélő formát választotta, a *naplót* (részben és alkalmilag még: a *levelet*).

Ha azt állítjuk, s ezt bizton tehetjük, hogy a könyv egyik legfőbb erénye a magyar (és az egyetemes) elbeszélő hagyományba való tudatos, erős gyökérszetű belekapaszkodása, akkor érdemes nekünk is tudatosan figyelmet szentelnünk annak a ténynek, hogy a regény cselekményének tere a közép-magyarországi szlovákság, közkeletűbben *a békési tótság*. Érdemes volna (bár különösebb aktualitása nincsen, hacsak nem az aktuálpolitika, amitől a literatúra jobb, ha minél távolabb tartja magát) rendszeresen föltárni, hogy miként is foglalkozott irodalmunk a hazai nemzetiségekkel. Ha aktualitása nincs is egy ilyen fölmérésnek, *irodalmunk önismerete* szempontjából alighanem annál inkább.

Závada regényének ez a szociológiai-népismeretei rétege egy látens, jelentős kezdeményeket ugyan mutató, de igazából meg nem erősödött s a magyar irodalomba nem integrálódott tradícióra utal erélyesen. Jelesül arra, hogy irodalmunk számára lényegében nem volt történeti-szociológiai jelentősége annak, hogy a populáció jelentős hányada nem magyar nemzetiségű. 1918 előtt nem adtak „témát” a románok, a tótok, a németek, rácok, vendek stb. Még valamelyest a zsidók (a XIX. század közepétől – Kuthynál, Nagy Ignácánál), de ők sem mint az egyik sajátos magyarhoni egzotikum tagjai, hanem mint a sajátos magyarhoni polgárosodás hol így, hol úgy megítélt részesei. A nemzetiségek nem adtak (nem is kínáltak vajon?) sem különleges tematikát, sem az irodalom vilásképet és nemzettudatát befolyásoló „másságot”, különös konfliktustipológiát. Még a vegyes lakosságú területeken játszódó művek is tartózkodtak az odavaló kisebbség(ek) hangsúlyos megjelenítésétől (Kemény vagy később Kosztolányi regényei például), sőt még a más nyelvbe született írók számára sem adott érdembeli témát saját fajtájuk (mondjuk: Tömörkénynek, s Herczegnek is alig). Futólag említhető példák persze vannak, vannak nem is kis számmal, Jókai-regényektől Móricz *Erdélyéig* vagy Máraiig (s ha már német példák említhetők: idézzük csak föl régi olvasmányainkból, hogy miféle némettség ábrázolódik például Mikszáth utolsó regényében, *A fekete városban* vagy Krúdy szepességi emlényeiben...), ám a kivételek ellenére is állítható, hogy amíg az itthoni nemzetiségek nemzetiségként nem voltak „államalkotó” tényezők (és hogyan is lehetek volna azok?), a – békésen asszimiláló magyarság – irodalmának figyelmét sem von(hat)ták magukra, amikor viszont már az ilyen-olyan állam(iság)ok részesei lettek, Trianon után, akkor már a mi irodalmunktól nem volt nagyon elvárható, hogy esetleges Szent István-i vagy monarchikus nosztalgiákkal éppen a nemzetiségek fajtaszépségeit zengje. (Majdnem pontosan ugyanez mondható el az ekkor nemzetiségi sorba került magyar írók téma- és tárgyválasztásáról is.)

Ahova viszont belekötődik Závada regénye, az a *regionalizmus* hagyománya, amelyet éppen fölerősödése idején annullált a történelem, magukat a magyarországi régiókat (legalábbis jó részüket) vonva ki a magyar államból, a történelmi földrajz érvényességi köréből. Ez a „Heimatkunst” – mint a századvégi, sőt a századelős, sőt a szecessziós népi(es)ség izgalmas fejleménye – a sajátos színeket kereste, vegyítette, s az egzotikumot nemcsak az óceánokon túl vagy az „atlantiszi” időkben vélte feltalálhatni, hanem a közvetlen közelben is. Mikszáth „tótsága” a legjobb példa, de a Balaton-vidéket (Eötvös Károly), a Szegedet (sokan, Tömörkényvel az élen), az Erdélyt (Peteleiék meg annyian mások), a Bánságot-Bánátot (Gozsdu és a fiatalabbak), sőt akár Pest és a főváros egyes mitizálódó kerületeit (a példák felsorolhatatlanul gazdagok és sokfajta) stb. különös művészi „egyetemességként” megjelenítő régióvíziók (a képzőművészetben – Nagybánya – meg a zenében – nyilvánvaló a példa: Bartók – is!) mind erősebben szívták magukba az ízeket-illatokat, amelyek iránt a korábbi irodalom, mondhatni, érzéketlen volt. S ezenközben egy-egy folt is fölkerült az elénk rajzolódó regionális egyetemesség tablójára az ottani nemzetiségi koloritból.

Mi maradt *Trianon után*? Maradt a sebzett lelkébe rejtőző magyarság, egy eljelentéktelenült tér alig-szuverén birtokosa. Magának pedig *a szociális térnek a peremén* nemzetiségi foszlányokkal (ide most nem érve a zsidókat és a németeket, újabban a cigányságot), akik maguk sem próbálták irodalmilag „meghatározni” létük sajátos kettősségét. Závada *terepéről* az egy Sarusi Mihályon kívül érdemes példák nemigen idézhetők. (Esetleg Krasznahorkai László regényei – az ottani táj és néhány névbe rögzítődött időfoszlány és személyiségelemek.) Maradnak ama hagyományos klisék, amelyek egy része a régi népcsfőfolókhoz köthető, s amelyek bugris durvasága (lásd például az 1864-ben megjelent, Thaly Kálmán gyűjtötte-kompilálta *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok* tótcsfőfoló „gajd”-jait, „Mikor Szent Péter e földön jára / Egy fáradt lószart előtalála...”) aligha maradt válaszolatlanul a turócszentmártoni „anyácska” harcias kisdedeinél, másrészt az olyasféle kedélyeskedésekben nyilvánulnak meg, amelyek az itteni szóhasználati kevercsen derülnek szelíd mosollyal („igyelem na gátörház, vizeraty vízállás”, „ale dole összpasz, no za cso beadás”, „igyelem na városá priefelülvizsgálatá, moju gyetcku beteguje” – Mányoki Endre „gyűjtéséből”, aki maga is eme derék nációból származik, amiként – egy fertálynyi részben – ezen sorok írója is).

Ne hagyjuk említetlenül, hogy Závada cselekményébe beleszővődnek tót nemzetpolitikai események, de csak az első világháború végóráinak ábrázolásakor, s javára legyen mondva, hogy olyan tónusban – a megértést az iróniával elegyítve –, amely az egyedül méltányos *magyar irodalmi modor* ebben a tárgykorban, akkor és ma. (A mester – természetesen – Mikszáth, aki a regény férfi hőséneked kedvenc írója – természetesen.) Talán nem fölösleges utalni arra, hogy a csonka országban rekedt tótság (zömmel XVIII. századi telepések) sorsa a történészeket sem izgatta túlzottan, noha jelentős, százezres nagyságrendű etnikum. (1930-ban Békés megyében több mint negyvenezren élnek.) S apró, de a regény *históriai tisztességét* jól jellemző adalék, hogy egy Horthy-korszakbeli hivatalos jelentéseket összegyűjtő minapi kiadványban („a nemzetiségpolitikai céllal látogatott szlovák lakosságú településekről” – Tilkovszky Lóránt: *A szlovákok történetéhez Magyarországon, 1919–1945*) éppen az első vizsgált eset a tótkomlósi (idevalósi az író) lelkész ügye, aki ugyanazokat az idélen galádságokat követte el a valóságban (ámbátor Hrdlicska néven), mint a Závada-regénybeli alteregója...

A *Jadviga párnáját* (szépirodalomként) meghatározó másik tényező maga a narráció s az *előadásmódba* beépült igen gazdag hagyomány, amely – és ezt örömmel nyugtázzhatjuk – nem valamiféle intertextuális divatnak kíván hódolni, noha az írónak nyilván van értesülése erről a divatról, s alkalmilag mintha ironikusan „utalna” is rá. Különös, talán még regényelméleti érdekléssel is bíró tény, hogy Závada Pál *családragényt* bátorkodott írni, elejétől végig *egy szám első személyben*. Ez persze csak úgy volt megvalósítható, hogy az elbeszélők „váltották” egymást, életidejük végességéhez igazodik szövegszervező tevékenységük (fikciója). Egy férfi naplójával kezdődik a történet 1915-ben, ő 7-8 évig jegyezteti, amit arra érdemesnek ítél (vagy amit mer), az ő halála (1937) után következnek a feleség szövegdarabjai, nagyjából a második világháború végéig, s az asszony, az anya halála után (1954) nyílik meg a lehetőség a megmaradt fiú számára: szöveggé megvalósítani magát, ahogy ezt anyjától és anyja férjétől (aki nem feltétlenül azonos az apjával...) irigykedve tapasztalta. Három napló, megtoldva levelekkel s egyéb fragmentális-magánérdekű följegyzésekkel: *klasszikus alanyi*

regényforma, amely minden időben képes arra, hogy magába szívjon szinte bármiféle és bármennyi információt a magánélet köreiből, a világból, az *éppen zajló történelemből*. (Ezért nem ítélt el – elvileg – az, hogy nem mindegyik történelmi időszak kap arányos szövegteret, bár bizonyos ritmikusságra törekedni látszik az író.) Nyitott a forma tehát, amely a személyességet nem bízza egy konvencionális történetre, fikcióra, azaz maga a „pőre” szubjektivitás, a konfesszió azonos a regényfikcióval. (A teremtett alakok szövegtermékei – így – a szerzői üzenet tartományai.) Halvány pontosításként megjegyezhető, hogy a levélregény (elvileg) kicsit másféle kommunikációs képletet tételez, mint a naplóregény. A levél (eredetileg) a máshoz szólás fikcióját nem teszi mellőzhetővé – ám amiképpen a levél címzettje is lehet kitalált, költött személy, tárgy, eszme stb., ugyanúgy a magánbeszédű napló is gyakran elárulja (főleg az *önigazolás* leplezhetetlen gesztusaiban), hogy igényt tart, számít „külső” olvasóra. Ezért a két forma szinte mindig keveredik, aligha van olyan naplóregény, amelyet írója ne tűzködné meg levelekkel és viszont.

Ez a személyes grammatikájú és modalitású elbeszélő forma szükségszerűen *vallomásos* és *autobiografikus*, és szükségszerűen *elemző*, hiszen a regényírónak el kell hitetnie, hogy teremtménye önmaga sorsának tisztázása végett fogott tollat, elhibázott sorsát kívánja bizonyos életstratégiák tükrében átvilágítani. Az alanyi szövegszervezés mindezen tulajdonságai folytán ez a regény ősei közé sorolhatja a preromantika után oly gazdagon áradó munkákat, mondjuk Rousseau-tól Baskirtseff Márián át Kierkegaardig (okkal mondva éppen ezt a három nevet – az *Új Helo•se* íróját, a 24 évesen meghalt, ám kordivatot teremtő, a halál előszobájában berendezkedő dilettáns naplóírónót, illetve a Regine Olsen-szerelem „szerzőjét”, a *Don Giovanni* „lefordítóját”: náluk minden, de minden a lélek történetéhez igazodik...).

S ezért rokonítható a magyar elbeszélő irodalomnak azzal a „nem tipikus” vonulatával, amely soha nem alkotott összefüggő ívet, de nem volt korszak, hogy egy-egy izgalmas darabbal ne vétette volna magát észre. Azok a „bizonyos” nem anekdotás, nem történetmondó, nem heroikus munkák sorolódnak ide, amelyek a válságos korok személyiségdilemmáit kísérelték meg tisztázni, a késő reneszánsztól, Ecsedi Báthory és Veresmarty meditációitól a korai és érett romantika remekléseiig vagy az esetleg csak „őszinteségük” és „bátorságuk” miatt számon tartott munkáig (egyik végponton talán Kármán *Fanni*ja és Eötvös *Karbauzija* állna, a másikon a derék Vitkovicstól *A költő regénye*). A legszorosabb a rokonsága azonban (részben a tónus, és részben a motivika révén) nem ezekkel a munkákkal van Závada regényes naplóorozatának, hanem Asbóth János *Álmok álmodójával*, az első magyar művel, amely egy szerelmi kapcsolat abszurditásait, különönc valóságosságát minden klisé nélkül merte ábrázolni; Gozdsu Elek *Anna-leveleivel*, amelyek a szerelmes nő egyidejű meglétét és hiányát tudták esztétizálni; Gárdonyitól két munkával, s nem a regényben említett *Hosszúhajú veszedelemmel*, hanem *A láthatatlan emberrel* és még inkább az „epedés végtelen ének”-t prózai mondatokba öntő *Ábel és Eszterrel*, s persze nem lehet nem gondolnunk az uralkodó epikai konvenciókat oly fesztelenül elvető „Störr kapitány följegyzései”-re Füst Milántól (*A feleségem története*), az *Izonyra* és Szilágyi István erdélyi remeklésére, a vállalt és valamilyen értelemben igazolást, sőt megigazulást nyerő szerelmi démonikusság nagy mítoszára (*Kő hull apadó kútba*).

A regényben vannak konkrét irodalmi utalások is. Ezek egy része pusztán név (Balzac, Malonyai, Bródy stb.), nem szolgálnak mást, mint hogy egy kor igényesebb irodalmi „fogyasztását” jellemezzék. A hangsúlyosabb megnevezések részben találóan diszkrétek, bizonyos életvitelmintákra utalnak (*Karenina Anna*, *Bovaryné*), másutt viszont kissé túl direkttek, allegorikusan erőszakosak, s nem látszanak szervesen beilleszkedni az elbeszélő tudatvilágába. Ilyenek a Don Giovanni-hivatkozások (ugyancsak ide illett volna – ha már... – a *Trisztán* is), ilyen a Daphné-mitosz beemelése, s ilyen tudálékosság a kalandori lét vonzását érzékeltetni próbáló Krúdy-allúzió („Legújabbán két kalandor, a »hajós« és a vörös batáron utazó élményei ragadtak magukkal”).

A *Jadviga párnájának* ez az eredetvonala azonban nem az egyetlen szál, amely a hagyományhoz köti: a regény egyéb epikus információi révén (még a *szociológiai értékelhetőség* szempontjának felvetése sem volna abszurdum) a *magyar középosztály*nak egyik irodalmilag éppen csak érintett, de alaposan fel nem dolgozott rétegéről kapunk híradást. Irodalmunk zömmel (gondoljunk Mikszáthra itt is) a nemesi deklasszáldást ábrázolta úgy, mint a középosztály kialakulásának meghatározó faktorát, s

alig (még Móricz sem mindig elég erőteljesen) a másik utat: a lenről, a paraszti sorból való fölemelkedést. A magyarázat persze számos és közel fekvő – kezdve a társadalom presztízsszempontjaitól a „kulákság” elleni újabb keletű, vicsorgó politikai gyűlöletig. Ebben a regényben rokonszenves érzékenységgel jelenítődnek meg ennek a polgárosodásnak részben kudarcos, groteszk, zömében azonban természetes és elfogadott eseményei, gesztusai, eszményei – az érettségi, az utazás, a zenehallgatás (nem cigány – gramofon!), a ruha, a viselkedés, a műveltség szerkezete, az a fesztelenség, ahogy egy első-második generációs parasztpolgár szót ért az értelmiséget képviselő pappal, ügyvéddel, fényképésszel, rektorral, ahogy be mer és tud ülni egy városi étterembe, de még az olyan apróság is, hogy palackozott bort rendel távoli helyről, s nem parvenüsből, hanem mert az ízlik neki, s megengedheti magának. Itt kell utalnunk a regénybeli kistörténetek ama csoportjára is, amelyek a polgárosodásban (és a mentalitásban, sőt a nyelvhasználatban!) a magyar-német-zsidó-tót „elem” fesztelen összeszövődését ábrázolják. Trianon előtt persze, mondani sem kellene talán. Az érdekkülönbségek ekkor nem lehetnek fajtagyűlölet kiváltói, olyan még a társadalom szellemi szerkezete. S ha a liberalizmus – bizonyára okkal – kemény vitákat kelt is ebben a korban, a szabadelvű szellemiségnek és morálnak ez a „lecsapódása” a kor magánviszonyaiban és nyilvánosságában – talán nem túlzás ezt mondani – a századfordulós magyar múlt legsugárzóbb értéke.

A regénynek ehhez az elbeszélő vonulathoz tartozó elemei dicséretesen plasztikusak, s ezért nem abszurdum, hogy egy konfesszionális-érzéki könyv ismertetésekor egyik-másik recenzióban nemcsak Móricz neve íródik le (*A boldog ember*), hanem a ma már szinte sehol nem említődő s valószínűleg nem nagyon olvasott Veres Péteré is.

Ez a *nagy lelki történet*, mert hiszen ez a lényege ennek a regénynek, egy házaspárnak csak a halálban elcsituló megfogalmazhatatlan, csak körülírható lelki kalandozása, pusztító mánora magától értetődően fogad magába kulisszaelemeket, a tárgyi világ és lét tárgyas híreit. S ez azért természetes, mert bármennyire magába zárkóztatják is a szereplőket önnön érzelmeik, *ez a világ, ott és akkor Magyarországon még mit sem tud a valódi magányról és elidegenedettségről* – familiáris szervezetszerű, kis és nagyobb közösségi köröket harmonikusan egyeztető világ és létmód még ez. Ezért mi se kurióz ellenpontokat lássunk egy-egy érzelmi viharzás után az olyasféle szövegmozzanatokban, amelyek azt rögzítik, hogy mennyi bort is kell rendelni egy módos paraszti lakodalomra, hogy a vőfély „úr” egy kocsí tüzelőt kap szolgálataiért, hogy a kukoricaszár csak akkor tüzelhető el, ha a marha már lerágta a száraz leveleket (s mindez a dél-magyarországi tót dialektus szakszókincsével), izgalmas olvasmány egy korabeli stafíring-lista, hogy milyen titkos „női” tárgyak rejtőzködnek a fiók mélyén, hogy mibe kerül a vetőgéphez egy maglevezető tölcsér, hogy miféle étel is a tvarozsnyika, hogy 160 libáról 112 kg és 80 dkg toll meg pehely fosztható le, meg hogy Pozsonyt állítólag elsőre Wilsonovónak akarták elnevezni hálájuk jeléül a hevült új államalkotók...

Ezeknek a hagyományvonalaknak (pillanatnyi) vég-, illetve metszéspontján áll Závada Pál regénye: átlátható, elhihető és megőrzésre érdemes szociális ismeretek egy igényes tudatossággal szervezett, a spontaneitásnak, az ihletettségnek is kedvvel teret adó regényvízióban. Az esztétikai hatáskeltés forrása (sőt tárgya és eszköze!) mi más is lehetne, mint a sugalmazott *emberkép* és az ezt a maga árnyaltságában megjeleníteni kívánó *technika*? Ezen alapvonások itt-ott már érintődtek, de megérdemli ez a regény, hogy az író vallomását-vélekedését az emberi létről, az egzisztenciáról, a közösségi élet szerveződéseinek lehetőségéről-lehetetlenségéről, az emberi kommunikáció rejtelméről, szépségeiről és halálos válságáról ne csak a tradícióvonalak bemutatásával, mintegy „marginálisan” ismertessük, hanem a legintimebb epikus információk és a formakészlet felől is.

Családregegy – vallomásos följegyzések formájában: ez a könyv meghatározó formája és szerkezete. A vallomásos följegyzések egymásutánja nemcsak az idő megragadásának (kínálkozó) módja, hanem az emberek közti viszonyok kelepccs voltának is találó és talányos, de mindenképpen impresszív elbeszélő formája. *A közlés lehetősége és lehetetlensége* mint az önmegvalósítás legfontosabb eszköze és témája – erről beszél, vall, erős drámaisággal, elfogulatlanul gazdag emberismerettel a *Jadviaga párnája*. Ez a beszédszöveg a társalgást, a beszélgetést radikálisan elvető, a közléseket egy *imaginárius dialógussorba* helyező írói felfogás és gesztus következménye. Ezt olvassuk a regénynek pontosan kétharmada végén a második naplóírótól: „Az elmúlt napokban sokszor tértem vissza e

naplókönyvhöz. De csak olvastam és magamban beszélgettem mondataival. Annyi minden felidéződött bennem, Ondris, amit így, a Maga emlékeztetése révén emeltem ki a feledésből! Kipótoltam történeteit azzal, amit csak én tudhatok, és szembesítettem leírásait a magam vélekedésével, emlékeivel. Hát így folytatok én disputákat a mai napig...” A lényeg itt: a jóvátehetetlenség. A vallomásban megfogalmazódó kérdésre (ha ugyan egy élet csődjét kérdésként foghatjuk fel) van válasz, a kis titkokra akad magyarázat, de ezek a feleletek végzetesen „elcsúszott” válaszok: további kérdéseknek nem lehetnek kiváltói. Legfeljebb az erre és ezután következő nyilatkozat, kommentár kiindulópontja. A másik, a testi valójában véglegesen eltűnt, de lelkének titkaival annál inkább jelen való társ vallomása, mint valamiféle hol tiszta, hol repedezett, hol foncsorbeteg tükör, csak arra jó, hogy a hátramaradott önmaga szemébe nézhessen, hogy végre szóra nyíljen, ha ez a beszéd már néma is. A másik hajdani némaságára, a kibeszélhetetlen közleményre, az életére most a befelé hangzó beszéd csöndje a válasz. „Nem megy ez. Hiába. Hogy nektek beszélni hozzátok fordulok” – makogja az utolsó naplóíró, a végső naplórendező, ha tetszik, az egyetlen szuverén „alkotó”, a teljes leépülés és a kikezdhetetlen élőhalotti magányában – s ez már az 1950-es évek világa, kint, de úgy látszik, a személyiségen belül is. Ide említhető az a mély jelentésű írói ötlet, hogy az utolsó szakasz, a búcsú, Jadviga áriája egy „valós”, *de el nem* küldött levéllel indul: dialógusimitáció és az idő(rend) összekuszálása – csak a lélek beszéljen.

A regény izgalmasságának egyik forrása, a feszültség szinten tartója az, hogy ezek a folyamatos (de a fejezeteken belül egymást váltó, egymásnak „feleltetett”) gyónások, bár mindig az éppen beszélőt jelenítik meg, igencsak eltérően reflektálnak a korábbi szövegekben megjelenített időszakaszokra. Ami azt is jelenti, hogy az elbeszélő nézőpontok is teljesen különböznek, az „írás” idejétől és a személyiségtől egyaránt meghatározottan. Csak a tét – csak az önvallomás tétje, az nem változik. *Az olvasónak egy folyamatos elbeszélést kell rekonstruálnia* az író rafinált intenciói szerint (nem zárható ki az sem, hogy olykor annak ellenére) az egymást keresztbe-kasul átíró szövegfragmentumokból. Amelyek műfajukban (az elbeszéléshez való viszonyukban) is eltérőek, s eltérőek a gyónás „terjedelmét” illetően is. Az első elbeszélő, a férj iratai zömükben tudósítások, az írás és az elbeszélés „elvileg” egyidejű (természetesen az ő előadása sem teljesen lineáris, a hosszabb írásszünetek révén a telő idő válogató és értelmező szerephez jut). Övé az egyetlen teljes történet (nála ugyanis nem tehető föl a kérdés: „mihez képest?”). S az ő esendő, bizonytalan alkatával szemben a második elbeszélő, a feleség szuverén teremtés, a férj léte fokozatosan a hozzá való viszonyra csupaszodik, ám ez a nő – ő Jadviga – elbeszélőként nem szuverén: az ő feljegyzései csak az előbbiekhöz viszonyítva definiálják magukat. S végül – szomorú paradoxitás, amely egyben az írónak magának a keserű vallomása a történelmi időről – a harmadik feljegyző, a debilitás határait nem is egy lépéssel átlalható fiú az igazi autoriter elbeszélő: ő mindenről értesült, hiszen neki már két „főszöveghez” van elkötelezett viszonya, a maga csökött módján mindent megérteni próbál, mindent be akar vonni a maga zűrzavaros nyelvébe, és ugyanakkor magáról is beszélni mer, amíg a halálának át nem adja a szót – a kötet végén üresen hagyott lapokon. (Nem mellőzhetjük az utalást: Nádas Péter hajdani szép könyve, az *Egy családregegy vége* ugyancsak az 1950-es években – mert Závada könyve igazából itt *fejeződik be* – és ugyanígy, egy kiüresített-kiüresítendő tudatú fiú némaságával ér véget.)

Az elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy a regény formáló toposza: a *titok*. S itt is jelezhetünk egy igényes írói ötletet. Az egyes naplók olvasói *valamennyien* egy titokfejtési, tartalmasabb szóval: egy *megismerési processzus* részesei; tehát mi, kíváncsi és mind gyanakvóbb olvasók a „további” *naplóírók közé keveredünk*, ebbe a pozícióba sorol be bennünket az író. S ha fejtegetni akarnánk az „elbeszélő nézőpont” mibenlétét (amely a szereplők álarcos beszédszólamait végső soron meghatározza), akkor valószínűleg innen kellene kiindulnunk. A titok az, aminek fel kell tárulnia, s az író lankadást alig engedően képes tartani az olvasó feszültségét. Itt minden folyamatosan bomlik ki: megérintődik egy rejtély, s csak oldalak tucatjai, nézőpontváltások után kezd körvonalazódni a megfejtés. Aki előismeretek nélkül kezd olvasni a könyvet, az még afelől sem lehet biztos, hogy a „főszöveg” milyen nyelven is íródott „eredetileg”. Olyan választékos, mintha műfordítás volna, s nem egy tót anyanyelvű naplóíró terméke, ám akkor meg mire véljük a szöveg „anyanyelvi” törmelékeit, s ki is vajon ezeknek a szövegforgácsoknak gyarló magyarságú interpretátora? Valami szellemi fogyatékos besűgő, esetleg? A

„naiv” elbeszélő, a „talált tárgyat” meglelő írói alteregó önmagának osztott szerepe kap itt hangot és teret? Titkok sora van ebben a könyvben *jól észlelhetően elrejtve*, s mint az ilyen műveknél oly gyakori, a titok kifürkészésének számos változata (a spionkodás, a feljelentés, a követés, a leselkedés) kelt viszolyogtató, de emberi természetünk alantasságától éppen nem idegen hatást... (S a fürkésző alattomoság mindenkor „mentsége”: a kiderített igazság igazán a spion számára kockázatos.)

A titkok titka az *eredet* és a *másik ember*. Ennek a két végső talánynak az egybeolvasztása Závada Pál legsajátabb írói leleménye. Egy feleség titka és a „szóló” személyek származása. A regény alapvető érzékisége ebből a kettős forrásból táplálkozik. Aligha van olyan szexuális esemény, a bujaságnak olyan határokat feszegető szégyene és misztériuma, amely valamilyen módon ne érintődnék. Az etnografikus szerelmi varázslástól a szadomazochisztikus önkiélésig, a homoszexualitás kamaszos rítusaitól az autoerotizmus különböző változataiig. (Az intim női testtájának bakfiserotikus – mutogatós, önbecéző – megjelenítése aligha leli metaforikus szépségben párját a magyar irodalmunkban: „... tetszettünk egymásnak és önmagunknak... Szeptember végére az érett kukoricacsó csúcán az a kikandikáló haj bronzvörösre sötétül. Deérésének megelőző hónapjaiban mindkettőnk hajszínét megmutatja. Júliusban az a nyers, elevenszőke fürtöcske Irmusét, az augusztusi rézvörösbe hajló kukoricatincs pedig az enyémet. De ha közös párnára fekvé összfésültük kibontott hajunkat, akkor augusztus elejét írtuk, annyival volt az enyém dúsabb és erősebb szál. Amikor pedig Irmusét keféltük inkább fölülre, vissza lehetett pörgetni egy-két héttel a naptárt. Forróság volt így is, meg úgy is. Az ágyékok viszont mindig árnyékosabbak egy hónappal: Irmusé augusztusi, az enyém szeptemberi. De szinte mindig rögtön rájuk hullott a korai tél hálóing hava. Az esőáztatta őszök közös fürdéseinek színei közül pedig épp a hajzatoké-szőrzeteké megbízhatatlan: ha megázik, minden kukoricahajacska-bajuszka ezüstcseppektől csillog és besötétül. Száradni persze leghamarabb a karok ritkásan hintett aranyszálacskaí, utána a szépiavörös, lebukónapi pázsitok, s csak legvégül, gereblyéző fésűk és ujjak számkázása s tekintetünk napsütése nyomán, a marokra szedhető búzakéve-hajak...”)

A harmonikus emberi kapcsolatok lehetőségét, a kommunikációt illető radikális kételyből következik az, hogy az érzékiség kiszorít mindent a létből és a tudatból, ez válik minden személyiség uralkodó karaktervonásává. S ennek végső, önkéntelen, de szükségszerű tünete az, hogy nincs egyetlen harmonikus személyiség, nincs egyetlen teljes család. Van frusztrálódó félzsídó-félszlovák magyar, az anya örült, minden férj igazából agglegény, a gyerekek születésük pillanatától árvák, az öreg béresre a Toldi Bencéjének szerepét osztja a sors. Mindenki csonkuló, csonkolt és csonkoló alkatában-lelkében, mert ki van szolgáltatva saját érzelmeinek és a másik megismerhetetlenségének. Ezért *néma* mindenki ebben az oly sok beszédet ömlesztő regényben.

Az érzékiségnek mindenre – szóra, gesztusra, hiányra, álomra, mámorra és bűnre – kiáramló víziói között, mögött vagy alatt a mélyben kap szinte nyilvánvalóan kulcsszerepet a mitikus ősbűn, *az incestus*, a vérfertőzés, mint a származást és a későbbi viszonyokat, a sorsot magát megjelenítő és szimbolizáló természeti tévedés és gyalázat. Talán lehetőség, talán csak fantáziajáték, de nem kizárt a valósága sem. Innen a személyiségképletek, a helyzetek, a csapdák állandó ismétlődése, ezért a titok „ontologizálódása” – a titok igazán és teljesen föl nem tárható. A mentség és a remény – a szeretet. Ennek folyamatosan hiányzó jelenléte hangolja át lapról lapra Závada Pál könyvét. Ez a jó könyv ettől olyan szép olvasmány is. (*Magvető, 1997*)